

SYLWETKI PROFESORÓW POLITECHNIKI WARSZAWSKIEJ

410 2

JAN CZOCHRALSKI
(1885—1953)

Jan Czochralski urodził się 23 X 1885 r. w Kcyni, pow. Szubin, pod zaborem pruskim. Był synem właściciela zakładu stolarskiego. Do 16 roku życia uczęszczał do gimnazjum w Wągrowcu, wykazując niezwykle zdolności w dziedzinie nauk ścisłych. W 1901 r. porzucił dom rodzinny i wyjechał do Berlina. Przez dwa lata pracował w aptece i jednocześnie doksztalał się jako samouk. Bez matury i bez studiów zdał pomyślnie w 1903 r. — w trybie eksternistycznym — egzaminy w Wyższej Szkole Technicznej w Berlinie-Charlottenburgu, uzyskując tytuł inżyniera chemika ze specjalnością metalurgiczną.

W sposób równie błyskotliwy przebiegała jego dalsza kariera zawodowa i naukowa. W wieku 21 lat otrzymał odpowiedzialne stanowiska kierownika produkcji w berlińskiej firmie Allgemeine Elektrizität Gesellschaft (AEG) oraz inspektora produkcji w rafinerii miedzi. Pracując w firmie AEG podjął m. in. prace badawcze nad uzyskaniem nowych stopów żelazkowych. W 1916 r. Zrzeszenie Niemieckiego Przemysłu Metalowego ufundowało mu kompletnie wyposażony Instytut Metaloznawczy dla prowadzenia dalszych badań nad metalami zastępczymi. Po 12 latach rezultaty tych badań zostały uwieńczone w 1924 r. wynalezieniem stopów żelazkowych o wysokich właściwościach ślizgowych, co zostało natychmiast zastosowane w kolejnictwie. Stopy te otrzymały nazwę „metal-B” (Bahn-Metall).

Światową sławę przyniosły mu badania nad teorią krystalizacji metali. W tej dziedzinie opracował on metodę otrzymywania monokryształów, która przyjęła się w całym świecie, zarówno dla celów teoretycznych, jak i czysto technicznych, kładąc podwaliny pod nową technologię materiałów elektronicznych. Duże sukcesy osiągnął też w dziedzinie rekrystalizacji metali. Przez długi czas sporządzony przez niego wykres rekrystalizacji metali stanowił podstawę do dalszych badań teoretycznych i doświadczeń praktycznych. Prowadząc badania mechaniczne nad monokryształami metali udało mu się stworzyć pierwsze modele anizotropii ich właściwości mechanicznych.

W latach 1924—1929 J. Czochralski sprawował funkcję prezesa Niemieckiego Towarzystwa Metaloznawczego. Był już wtedy uczonym o światowej sławie, posiadaczem wielu patentów, konsultantem największych firm metalowych w świecie, takich jak Scheider Creusot (Francja), Skoda (Czechosłowacja) czy Boffors (Szwecja). Jego dorobek naukowy obejmował 30 artykułów, kilkaset raportów naukowych, a także kilka książek, m. in. „Moderne Metallkunde in Theorie und Praxis” (1924, wyd. 2) i wspólnie z G. Welterem „Lagermetalle und ihre technologische Bewertung” (1924, wyd. 2). Książki te zostały przetłumaczone m. in. na język francuski, angielski, rosyjski i japoński.

Mimo wieloletnich powiązań ze środowiskiem niemieckim J. Czochralski zawsze podkreślał, że jest Polakiem. W latach 20-tych utrzymywał kontakty z niektórymi uczonymi polskimi, m. in. z W. Broniewskim, H. Mierzejewskim i I. Mościckim. Spot-

kawszy się z ich strony z propozycją pracy naukowej w kraju, zdecydował się na opuszczenie Niemiec; w 1929 r. przeniósł się z rodziną do Warszawy.

Począwszy od r. akad. 1929/30 prowadził wykłady z metalurgii i metaloznawstwa na Wydziale Chemicznym Politechniki Warszawskiej (PW), początkowo jako profesor kontraktowy, a od 29 IV 1930 r. jako profesor zwyczajny. W dn. 17 XI 1929 r. Politechnika nadała mu tytuł doktora h.c. W latach 1930—1939 kierował Katedrą i Zakładem Metalurgii i Metaloznawstwa, a od 1934 r. był jednocześnie kierownikiem nowo utworzonego na uczelni Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa, prowadzącego specjalne badania metaloznawcze m. in. na użytek wojska. Do 1935 r. prof. J. Czochralski posiadał podwójne obywatelstwo: polskie i niemieckie, aby nie utracić prawa do wysokich tantiem od firm niemieckich. Stało się to przyczyną wielu pomówień i jedną z przyczyn poważnego konfliktu między prof. J. Czochralskim a prof. W. Broniewskim. Konflikt ten zakończył się procesem o zniesławienie, który prof. J. Czochralski wytoczył w 1934 r. prof. W. Broniewskiemu (rozprawa apelacyjna z 1938 r. przyniosła moralną satysfakcję prof. Czochralskiemu).

Po klęsce 1939 r. prof. J. Czochralski pozostał z rodziną w Warszawie (jeden z jego braci został rozstrzelany przez Niemców). Sytuacja rodzinna, w jakiej się wtedy znalazł, stała się później głównym argumentem dla kontrowersyjnych ocen jego postępowania w okresie okupacji. Prof. J. Czochralski nigdy nie zgodził się na podpisanie volkslisty, chociaż powołując się na swoje zasługi dla nauki niemieckiej, wystarał się u władz okupacyjnych o zaświadczenie „Zasłużony dla Rzeszy Niemieckiej”. W grudniu 1939 r. zorganizował w gmachu byłego Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa Zakład Badań Materiałów, którym kierował do wybuchu powstania w 1944 r.

Zakład zatrudniał kilkudziesięciu byłych pracowników Instytutu i zajmował się produkcją różnych wyrobów, częściowo dla ludności, a częściowo dla wojska (części do samochodów i motocykli). Jedni byli wdzięczni prof. J. Czochralskiemu za zapewnienie im odpowiednich zaświadczeń chroniących przed wywiezieniem na roboty przymusowe do Niemiec, inni traktowali jego postępowanie jako akt kolaboracji. Z relacji różnych osób wynika niezbicie, że wykorzystując swe powiązania rodzinne, prof. J. Czochralski wy dostał z więzień i obozów hitlerowskich wielu swoich rodaków.

Wkrótce po wyzwoleniu prof. J. Czochralski został oskarżony o współpracę z Niemcami na szkodę narodu polskiego, jednakże z braku dowodów śledztwo w tej sprawie zostało umorzone. Pod koniec 1945 r. zgłosił gotowość przystąpienia do pracy w PW, ale jego oferta została odrzucona. Ostatnie lata życia spędził w osamotnieniu w rodzinnej Kcyni. Zmarł 22 IV 1953 r. w szpitalu poznańskim; pochowany został na cmentarzu parafialnym w Kcyni.

Opracował Edward Domański